

Jancsika bottal veri a kislányokat. Anyukája végre rászól Jancsikára: Ejnye, Jancsika! Védekezésül odafordul a kislányok anyjához: Jancsika egy kicsit pajkos. Majd hozzáteszi: Félek, hogy ha rászólok, megsebzem a lelkét. Jancsika kb. öt éves. Ki tudja, felnőve nem az ekkor kapott sebbel a lelkében tör-e be egy házba, vagy lóg meg szülei pénzével, hogy most már ne verje, hanem szeresse a lányokat. Ezt az írást azoknak a szülőknek és nevelőknek figyelmébe ajánlom, akik a gyermeknevelésben helytelenül értelmezték vagy még ma is helytelenül értelmezik a szeretet, szabadság és szelídség fogalmait. Nagyobb tragédiák megelőzése céljából érdemes újra átgondolni nevelési fogalmainkat és elveinket.

Kutatva könyvespolcomon, kezembe került két könyv. Az egyik könyv hátulján többek között ezt olvasom: „Vissza kell szorítani a szabadságtörekvésnek, eredetiségnek álcázott fegyelmezetlen, önző magatartás elfogadását, helyeslését. Legyen annyi erkölcsi bátorság, önértékelésen alapuló eltökéltség minden nevelőben, minden felnőttben, hogy sose helyeselje megalkuvó módon a helytelen viselkedést” (Dr. Kozéki Béla: A fegyelmezett személyiség kialakítása. Tankönyvkiadó, Budapest, 1987).

A másik könyv ajánlása kicsit más: „A demokratikus szellemű megújulás érezteti hatását a könyv rokonszenves hangvételén. A konzervatív tekintélyelvű neveléssel szemben, fejti ki a gyermekek feltétlen emberszámba vételének kívánalmát” (Dr. Hermann Alice: Emberré nevelés. Tankönyvkiadó, Budapest, 1986).

A két, csaknem ellentétes nevelési típusú könyvet kezemben tartva szeretném megfogalmazni saját álláspontomat, kicsit provokálva is a vitát. Hiszen gyermekeink és ifjúságunk, vagyis a jövőnk múlik azon, hogy helyes nevelési elveket alakítottunk-e ki magunkban és segítettünk-e felszínre egymásban.

1. A gyermeknek rossz a fegyelem?

Sok olyan szó van, amit gyermekkorunkban illetlenség volt kimondani, ma azonban pirulás nélkül kimondják és leírják. Ezek helyett viszont más kifejezések váltak illetlenné. Így ma társaságban ki nem mondanánk olyan csúnya szavakat, mint „fegyelmezés” vagy „fegyelem”. Hogyan is mondanánk ki ilyen konzervatív fogalmakat amikor mi szabad, nyíltan gondolkodó gyermekeket akarunk nevelni, akik elégedetten és derűsen nőnek fel, és nem akarjuk gyermekeinkre kényszeríteni a fegyelmet, betörni őket, szolgálalkívá tenni és megnyomorítani egész életükre. Van egy tévedés, amely más tévedések alapja lett. Az alap-tévedés az, hogy a gyermeknek rossz a fegyelem. Ebből következően állítják egyesek, hogy nem szabad a gyermekre kényszeríteni a fegyelmet. Innen kezdve már csak a kényszerről folyik a vita és a fegyelemről magáról meg is feledkeznek. Más a fegyelem és más a kényszer: kényszeríteni valóban személyiségromboló, fegyelemre nevelni személyiségépítő, hisz a fegyelem segíti a személyiségfejlődést. A fegyelem ugyanis nem szabadságkorlátozó, hanem szabadságszabályozó tényező. A fegyelem a dolgok olyan rendszere, mely elősegíti valamilyen cselekvés biztonságos, sikeres végrehajtását, legyen az ismeretszerzés, érzelmi vagy erkölcsi fejlettség megszerzése, valamilyen munkafolyamat elvégzése, egy manőver végrehajtása vagy maga a gyermeknevelés. A fegyelem biztosítja a szabad és biztonságos cselekvést. Éppen ezért a fegyelmet és szabadságot szembeállítani megtévesztő. Ebből következik, hogy a gyermekek és felelős nevelők a szabadságot és a fegyelmet választják. A gyermeknek ugyanis szüksége van a felnőtté válásban a felnőttek batározott segítő irányítására. A gyermeknek nem jó, ha a szülők, a felnőttek feladják tekintélyüket, a rendre, fegyelemre nevelést. Ezt bizonyítja a járműveken zajló „szemtelenégi kampány”, amit tizenévesek produkálnak a felnőttek bosszantására. Hangoskodnak, izléstelenkednek, lökdösődnek stb. A felnőttek pedig hallgatnak. Félnak a fiataloktól? Egyértelmű, hogy ezek a neveletlen gyerekek önmaguktól félnak, bizonytalanok. A hecc mögött, annak kiprovokálása húzódik meg, hogy „szóljatok már ránk!”, fegyelmezzetek, segítsetek fegyelmezzettnek lenni.

2. Szigor vagy engedékenység?

„Ideje, hogy megállítsuk az inga örökös lengését” (H.J. Eysenck). A nevelésben az inga szigor és engedékenység közt mozog szüntelen. Ezt váltogatják a szülők és nevelők. Ezt a két végletet, a dríllt és engedékenységet kell elkerülni, vagyis megállítani az ingát. A dríll ugyanis mindenkit neurotizálhat, az engedékenység pedig mindenkinél fokozza a normaszegés veszélyét. Az ingát éppen azért kell megállítani, mert mindkét szélső kilengés káros az egészséges, fegyelmezett személyiség kialakulása szempontjából. Az alapvető baj tehát az, hogy nem ismerjük a nevelésben a mértéket. Azt, hogy nem ellentétes végletek közt kell csúszkálnia a nevelésnek, sőt nem is ellentétes eljárásokat kell váltogatnia, hanem ezek egységét létrehozni. Ez azt jelenti, hogy a végletek közt nem a középutat kell megtalálni, mert ez adott esetben értelmetlen is. Például miért kellene a kedvességet és határozottságot mértéktartóan kerülnünk? Hiszen éppen ez a kettő a mérték, amit együtt kell alkalmazni a nevelésben. A kettő együtt adja a fegyelemre nevelést. A fegyelemre nevelés tehát nem azt jelenti, hogy az engedékenységtől a szigor felé akarjuk lökni az ingát. Éppen ellenkezőleg: kilengések helyett egészséges mértéken akarjuk tartania nevelést. Vagyis a gyermeknek biztosítjuk a kellő melegséget, amire kötődése miatt szüksége van, egyben biztosítjuk azt a szabad mozgásteret is, amire függetlenségigénye kielégítésére szüksége van. Természetesen ez a mozgástér a gyermek fejlődését biztosító szabadság tere és nem a normaszegő szabadosság.

3. Melyik nevelési típus a célravezető?

Közismert a három nevelési mód: az autokrata, a demokratikus és a laissez faire (Lewin). Ezt általában úgy fordítják, hogy tekintélyelvű, szabadságelvű, szabadosságelvű nevelési típus. Ha azt halljuk, hogy az autokrata és demokratikus nevelés közt kell választanunk, ösztönösen a demokratikusra szavazunk. Tudnunk kell azonban, hogy a „demokratikus” kifejezés több szempontból is problematikus. A terminológia kialakulásába egyrészt erősen beleszóltak a társadalmi, politikai nézetek, másrészt nem nevelési kísérletekből, hanem csoportkísérletekből jutottak a szakemberek ehhez a fogalomhoz. A „demokratikus” kifejezéssel egy olyan fogalom terjedt el, amely tartalmilag az autokrata kilengésből a laissez faire közelébe lendíti az ingát. Demokratikus nevelési mód címen gyakorlatilag a szabadosság tört be a nevelésbe. Van másfajta tipizálás is. Szintén három alapvető szülői nevelési típust határoz meg: az autoritatív, az autokrata és a permisszív nevelést (D. Baumrind). Az elsőt talán a határozott, a másodikat az ellentmondást nem tűrő, a harmadikat pedig az engedékeny szó fejezi ki legjobban a magyarban. Nem kétséges, hogy a határozott nevelés bizonyul a gyakorlatban a legjobbnak. Az autoritatív (és nem autokrata!) nevelési stílus természetesen felveti a tekintély és tekintélyi nevelés jogosságának kérdését.

4. Kell-e tekintély a nevelésben?

A különböző nevelési típusokban az irányítás jogának a kérdése okoz gondot. Sokan mint jót és rosszat állították szembe a nyitott és az irányított nevelést, holott természetesen a kettő együtt lehet jó, s a kettő hiánya a rossz. Ha elfogadjuk, hogy a nevelés természetéből fakadóan aszimmetrikus kapcsolat, melyben a nevelőnek van vezető, irányító szerepe, s ezt nem szabad megkérdőjelezni, akkor el kell fogadnunk a tekintélyt is a nevelésben. Nem az a kérdéses, hogy tekintély legyen-e a nevelő, hanem az, hogy nevelő lehet-e, aki nem tekintély. Az sem igaz, hogy a nevelőnek magának kell kivívnia a tekintélyt, mert valójában megérdemelnie kell. A tekintély fogalmát is pontosítanunk kell tehát. A tekintély megkérdőjelezése teljesen érthető korunkban. Nem más ez, mint a dogmák uralmának és a parancsuralmi rendszereknek természetes visszahatása. Ódzkodunk minden tilalomtól és minden utasítástól. Ez természetes, az viszont természetellenes, hogy napjainkban magát a tekintélyt, annak létjogosultságát kérdőjelezzük meg. Már is sok baj forrása a gyermekek életében, hogy a szülők és nevelők félnek tekintélynek mutatkozni. Pedig a gyermeknek szüksége van „tekintély-személyekre”, mert nélkülük elbizonytalanodnak.

Ebből is érthető, hogy „jó családból” való középiskolások is aluljáróbandákhoz vagy éppen a szkinhedekhez csatlakoznak, és velük egykorú vagy idősebb „vezéreknek” vakon engedelmeskednek. Vezetni nemcsak parancsuralmi vezetéssel lehet, ami külső önkény gyakorlása, hanem szolgáló vezetéssel is, pontosabban igazán csak ezzel. Ennek jellemzői, hogy az ilyen vezető azért „tekintély”, mert a vezetett javát akarja, kellő szakértelemmel és egyéni erkölcsi értékekkel bír, és így alkalmas az elismerésre. Tekintély nélkül nem lehet értékeket átadni, betartatni, elősegíteni a jellemfejlesztést. Ez a belső értékből fakadó tekintély nélkülözhetetlen a nevelésben. Ez a valós tekintély, szemben a külső, formális tekintéllyel.

5. Milyen az autoritatív, az autokrata és permisszív szülő, nevelő?

A fegyelemre nevelés szempontjából vizsgáljuk most a három nevelési módot. Az autoritatív szülő célja, hogy határozottan irányítsa a gyermek viselkedését, a gyermek számára mindig világos és érthető normák alapján. A normaszegést nagyon határozottan tiltja, de a gyermeket nem korlátozza egyéb szabad aktivitásában. Állandóan figyelembe veszi saját nevelői jogait, de egyben a gyermek érdekeit is. Értékeli a gyermeket jelen állapotában, de megköveteli állandó fejlődését és természetesen elő is segíti azt. Az autokrata szülő és nevelő célja is az, hogy alakítsa, ellenőrizze és értékelje a gyermek fejlődését, de ezt valamilyen abszolút tekintélytől származó abszolút norma alapján. Olyan engedelmességet követel, amely nem belülről, megértés alapján fakad, hanem kívülről és parancsszóra. Másképpen: a gyermektől nem „ráhallgatást” vár el, hanem „vak engedelmességet” követel. Nem biztosítja az önállóságot sem, és nem törekszik a gyermek saját akaratának fejlesztésére sem.

A permisszív (engedékeny) szülő semmit sem követel és egyáltalán nem akarja aktívan alakítani gyermekét. Maga úgy áll gyermeke előtt, mint a gyermek minden vágyának kielégítője, és nem mint olyan személy, aki felelős a gyermek helyes viselkedésének kialakításáért. Érdeemes a nevelési eredményekre is odafigyelni. A határozott, fegyelemre nevelő szülői magatartás - társulva az elfogadó és önállóságra buzdító hozzáállással - elégedett, önálló és felelősségvállaló magatartást, önfegyelmet alakít ki a gyermekben. A csak fegyelmező ugyanezt elégedetlenséggel párosulva érheti csak el. A nem fegyelmező viszont még melegség és megértetés mellett sem tud nemhogy fegyelmezettséget, de még önállóságot sem elérni, vagyis az önirányítás semmilyen formáját.

6. Autonómia vagy kontroll a nevelésben?

Az önállóság és ellenőrzöttség is sok vitát kavart és kavart ma is nevelői körökben. A vita abból ered, hogy egy tévesen felrajzolt autonómia- kontroll dimenzió két végpontja közt akarnak választást kicsikarni. Holott az autonómia és kontroll egyaránt középen helyezkedik el, és mindkettőre szükség van. Az inga két végpontján pedig az önállóság és az uralomvágy található. Akik ugyanis az autonómiára esküsznek, azok valójában a nevelőt szeretnék a gyermek alá vetni: a gyermek csak csináljon azt, amit akar, neki azt ki kell szolgálnia. Akik meg a kontroll szóval élnek vissza, azok a gyermeket szeretnék a szülőnek alávetni: a szülő uralkodhasson teljes mértékben a gyermekben.

Az inga-, vagy más hasonlittal élve, a libikóka-nevelésben ez úgy fest, hogy vagy a gyermek van fenn és a nevelő lenn, vagy a nevelő lendül magasba és a gyermek van a mélyponton. Ez még a játékban is csak addig jó, ameddig tudjuk, hogy játék, s bármelyikünk bármikor abbahagyhatja. A nevelésben azonban akár az, hogy az egyik mindig alul legyen, akár az, hogy a szerepeket váltogassuk, teljes képtelenség. Az autonómia és kontroll egészséges középállapota azt jelenti, hogy az inga nem leng az egyik végletes pont felé sem: a gyermek autonóm, mert kontrollált. A nevelés első fázisában épp azért lehet önálló, mert a nevelő kontrollálja, biztosítja azt is, hogy a kijelölt határokat ne léphesse át, mert az veszélyes lenne; de azt is biztosítja, hogy a határokon belül ne gátolják, mert ez kell a biztonságérzetéhez. Ennek megfelelően egyre több területen jut el a gyermek a magasabb fázisba: már maga tudta önmagát kontrollálni, maga biztosítja, hogy saját határait tiszteletben tartsa és maga képes biztosítani azt is, hogy mások tiszteletben tartsák ezeket a határokat.

A külső kontroll egyre teljesebb belső kontrollt segít kialakítani. Ám aki nem kapja meg ehhez a felnőtt világ segítségét, az felnőtt életében képtelen lesz az önállóságra is és az önellenőrzésre is.

7. Szükséges-e a félelem, a szégyen és a büntudat?

Ismét három „csúnya szó”, amit szeretnénk kiiktatni az életünkéből, de mindenképpen a nevelésből. De hát szükség van-e ezekre az érzelmekre? Nem fejlődnék egészségesebben ezek nélkül az ember? Nem kellene megóvni a gyermekeket bármilyen áron ezektől a kellemetlen érzésektől? Határozottan azt kell válaszolnunk, hogy nem. Még akkor is, ha sok, magát modernnek nevező irányzat tanítja ezt a már nagyon régóta fel- felbukkanó, majd eltűnő tant. Ugyanis ezek hiánya éppolyan károsító a személyiségfejlődés szempontjából, mint céltalan, torz, és túlzó formájuk. Ez utóbbiak ellen természetesen küzdenünk kell. A félelem, szégyen és büntudat normális formáit viszont fel kell használnunk olyan belső kontrollálóként, melyek a normaszegés megelőzését szolgálják. A három összetartozó, de különböző érzést összefoglalóan szorongásnak is mondja a pszichológia. Ez a szorongás, amely sok mindennapi szituációban fellép, a személyiségfejlődésben is elkerülhetetlen szerepet játszik. Pozitív szerepe abban van, hogy veszélyre figyelmeztet, veszély lehetőségére hívja fel a figyelmet. Nagyon leegyszerűsítve a félelem azt jelzi: „bajom lehet”: a szégyen arra figyelmeztet: „megtudják”; a lelkiismeret arra hívja fel figyelmemet: „erkölcsileg rossz” fenyeget.

A nevelés szempontjából az a fő feladat, hogy egyrészt csak akkor lépjen fel a szorongás bármely formája, ha valóban szükség van rá; másrészt, hogy a gyermek olyan módot találjon a szorongástól való megszabadulásra, amely valóban megszabadít a kellemetlen lelki állapottól, éppen azért, mert megoldja a konfliktust. Pl. ha a gyermek eltört egy poharat, ne magáért a pohárért érezzen szorongást, hanem a helytelen viselkedése miatt érezzen szégyent vagy büntudatot: ha akarattal okozott szomorúságot másnak, ha veszélybe sodort valakit, ha feleslegesen szállt szembe az okos figyelmeztetéssel stb. Ha a baj már megtörtént és fellépett a szorongás, akkor a gyermek ne kibújni akarjon a felelősség alól, ne másra akarja hárítani, ne még nagyobb bajt okozzon, hanem találja meg a valódi feloldást hozó megoldást: beismerés, jóvátétel, ígéret. A beismerés utáni ígéretre nem a szülőnek van szüksége, hanem a gyermeknek. Ez biztosíték számára, mert így érzi önértékelésének és biztonságának teljes helyreállítását. A nevelés szempontjából az is fontos, hogy a szorongás kellő fokú legyen. Mert ha a szorongás nem éri el a kellő fokot (pl. minden áron megóvják a gyermeket tőle, megelőzik kialakulását), akkor éppen ezt a fontos figyelmeztető szerepét veszti el, és azt sem tanulja meg, hogyan hasznosítsa ezeket az érzelmeket. Ha viszont túlzó fokot ér el a szorongás (pl. a nem korlátozó vagy éppen túlkorlátozó, fenyegető bánásmód miatt), akkor a félelem, szégyen vagy büntudat függetlenedik a valós helyzettől és kárt okozó módon hat.

8. Kell-e követelmény és elvárás?

Újabban gyakran bukkan fel az a modernnek tartott (valójában már többször megbukott nézet), hogy a „kell”-t ki kell iktatni a pedagógiából. Természetesen, ha valaki ezen a szón a kényszert, magyarázat nélküli parancsolgatást, a merev és görcsös stílust érti, akkor a „kell” nem kell, sőt káros. Ha azonban olyan nevelést értünk rajta, melyben semmit sem „kell” csinálni, akkor nagyon téves utakon járnak. Az emberi élethez, az emberhez magához hozzátartozik az erőfeszítés, a nehézségekkel való szembeszállás, a célok melletti kitartás - vagyis nagyon is sok mindent „kell” csinálnia. Ez persze nem jelenti, hogy azt, amit „kell”, ne igyekezzünk lehetőség szerint élvezetessé is tenni a gyermek számára. De ez egyfelől nem lehet kizárólagos szempont, másfelől nem szabad azt gondolnunk, hogy csak a kellemes vonó a gyermeknek, a külső követelmények pedig kínos kényszerként jelentkeznek előtte. Az embernek, s a gyermeknek is egyik leginkább önbecsülést adó büszkesége, sőt legkellemesebb érzése az, ha megfeleltetett a követelményeknek. Ahol tehát nevelés van, ott követelmények is vannak: A követelményeknek való megfelelés fontos emberi motívum. A követelés vagy elvárás pedig lényegében nem más, mint segítségnyújtás a gyermeknek abban, hogy a követelményeknek megfeleljen és alapvető motívuma kielégülhessen.

9. Kellenek-e normák, szabályok, szokások?

A szülőnek és nevelőnek követelményekkel és elvárásokkal kell a gyermek elé állnia, ha nevelni akar. Ehhez elengedhetetlen, hogy legyen határozottan körvonalazott értékrendszere, mely követelmények és normák formájában kijelöli a gyermek aktivitásának, fejlődésének, viselkedésének útját és egyben szabad terét. József Attila szerint: „gyönyörű képességünk a rend”. Költői stílusban úgy lehetne fogalmazni, hogy a rend gyönyörű szükségletünk, vagy szükségletünk a gyönyörű rend. Mindez szemben áll azzal a felfogással, hogy rend, szokás, szabály, törvény - mind valami kívül levő diktátum, amihez legfeljebb kénytelenek vagyunk alkalmazkodni, de egyáltalán nem igényünk, szükségletünk.

Ebben a felfogásban is felfedezhetjük a társadalmi és politikai visszasságok hatását, de pedagógiai és valláserkölcsi túlzásokat is, melyek ellenszenvessé teszik számunkra ezeket a fogalmakat. Vessük el bátran a visszaéléseket, de a pozitív értékeket ismerjük el. A gyermek felnőtté válásához elengedhetetlen, hogy a szülő és nevelő megismertesse azokkal a törvényszerűségekké, amelyek biológiai, szellemi, erkölcsi tájékozódását és fejlődését biztosítják. Tudni kell azonban, hogy a rend, szokás, szabály és törvény nem öncélú, hanem olyan segítő eszköz, amely biztonságossá teszi a világban való létet, és addig kellemes és hasznos, amíg nem akadályozza a gyermeket autonómiájában. A rendre tehát szükség van, a szabályokat ki kell alakítani és be kell tartani. De ügyelni kell arra, hogy mindig a gyermek érdeke, mindig az ember uralja a rendet, és ne fordítva. A rend, szokás, szabály, törvény van az emberért, és nem az ember ezekért. A szülő és nevelő segítheti a gyermeket abban is, hogy felnőve maga is képes legyen saját külső és belső rendje kialakításában, az alapvető emberi törvényszerűségek (fizikai, biológiai, szellemi, erkölcsi törvények) figyelembevételével és tiszteletben tartásával.

10. Szabad-e büntetni?

A szeretetet elvben csúcsértékként valló ember számára a büntetés szó ijesztően hathat. A büntetés azonnal felidézi az erőszak rémképét és mindazt a sok rémséget, amit az erőszak és erőszakszervezetek a történelem folyamán a bűnüldözés és büntetés kapcsán elkövettek. „A szeretettel nem egyeztethető össze sem az erőszak, sem a bűn megtorlása, a büntetés. Minden bűn magában hordja büntetését, de az embernek nincs joga, hogy a bűnért járó büntetést ő maga foganatosítsa” Természetesen ezzel a felfogással nem értenek egyet az „igazságosság”-etikát vallók, és még a legsúlyosabb büntetést, a másik ember megölését is elfogadják az önvédelem, a honvédelem vagy a legtöbb államban az államvédelem érdekében. Ezzel szemben áll az a pedagógiai alapelv, hogy a fegyelmezett személyiség kialakításának nélkülözhetetlen eszköze a jutalom és a büntetés. A legmagasabbrendű szabályozás a morális szabályozás. Ez pedig megerősítések útján és azok segítségével alakul ki az emberben. Pozitív és negatív megerősítést ismer a pedagógia. A jutalom a pozitív megerősítés körébe, a büntetés pedig a negatív megerősítés körébe tartozik. Ezek nélkül nem képzelhető el az emberi karakter fejlesztése, vagyis a nevelés.

Hogyan egyeztethető össze a két ellentétesnek látszó alapelv? Fenntartható-e a szelídség, erőszakmentesség radikális morális elve és a pedagógiai jutalom-büntetés pedagógiai tétele? A választ abban találjuk meg, hogy különböztetünk megtorló és megerősítő büntetés között. Semmiféle erőszak nem alkalmazható megtorló büntetésként a gyermeknevelésben, de a büntetés mint negatív megerősítés feltétlenül szükséges. Ez utóbbi büntetés a gyermek negatív erkölcsi magatartása feletti ítélet külső hangsúlyozása a szülő és nevelő részéről, hogy a gyermekben rögzüljön a jó és rossz, a helyes és helytelen belső erkölcsi ítélet. A büntetésnek tehát olyannak kell lennie, amely megerősíti a gyermeket abban, hogy most rosszat tett, helytelenül viselkedett, de megerősíti a gyermeket abban is, hogy őt „bűne” ellenére is szeretik. A büntetés „eszköze” ebben az esetben csaknem lényegtelen, hisz ki van zárva belőle az erőszak, vagyis a gyűlöletből fakadó ellenséges kényszer, megtorlás és bántás. Megjegyzendő, hogy a jutalmazás nem „örömnújtás”, a büntetés pedig nem „bántás”, hanem a jutalmazás és a büntetés is olyan önszabályozást kialakító tényező, amely megerősíti a gyermekben a jót, és alkalmassá teszi az önálló, erkölcsileg helyes magatartásra.

11. Hogyan büntessünk?

A pedagógia a megerősítés (jutalmazás és büntetés) érzelmi, értelmi, akarati szintjeit különbözteti meg. Az érzelmi büntetés tekintetében biztosan helytelen az ún. „szeretetmegvonás” bármely formája, hiszen a szeretet olyan természetes kapcsolat a szülő és gyermek között, hogy azzal „játszani”, azt feltételként szabni, megszakítani nem szabad. Az értelemre ható szankció az érvelés. Kétségtelen veszélye ennek a túlzottan verbálissá váló nevelés. Nagyon vigyázni kell tehát, hogy a gyermek ne halljon banális, számára teljesen nyilvánvaló „szövegeket”, hanem csak fontos, meggyőző érveket. Közismertek az „erőt bizonyító eljárások” (szidás, fenyegetés, letiltások, „atyai pofon” stb.). Nem helyeselhető az olyan fajta erőt (erőszakot) demonstráló büntetés, amely a gyermeket alapvető érdekeiben fenyegeti és tovább rontja a gyermek pszichikus egyensúlyát.

Mi szükséges tehát a hatékony megerősítéshez? A hatékony megerősítésben az érzelmi, szellemi és akarati elemeknek együtt kell szerepelniük. A rossz büntetése és a rosszal ellentétes jónak a jutalmazása is együtt kell, hogy szerepeljen. A büntető szülőnek vagy pedagógusnak a büntetett gyermekkel egyébként jó érzelmi kapcsolatban kell lennie, sőt a helyes viselkedés mintájaként kell a gyermek előtt állnia. Fontos, hogy előzőleg a figyelmeztetés világosan megérvelt, a tennivaló pedig követhető legyen. Fontos az is, hogy közösen elfogadott morális kódexük megsértéséről legyen szó. A büntetés pedig a normasértésnek megfelelő intenzitású és alkalmas időben adott büntetés legyen. Csak ez a fajta büntetés alakíthatja ki a gyermekben a helyes magatartást és az ő későbbi saját kontrollját.

Összefoglalva tehát tudatosítsuk, hogy a gyermeknek nem rossz a fegyelem, mert a szabadság és a fegyelem nem állnak szemben egymással. Rossz a kényszer és rossz az engedékenység. A nevelési típusok közül a határozott nevelés a helyes. Helytelen viszont az ellentmondást nem tűrő és a mindent megengedő nevelési irány is. Valós tekintély nélkül nincs nevelés. A nevelésben szükséges az autonómia és a kontroll is. Az a gyermek lehet autonóm, amelyik kontrollált. A nevelésben pozitív szerepe van a félelem, szégyen és bűntudat normális formáinak, mert ezek belső kontrollálók. Nevelés ott van, ahol követelményt támasztanak. A normák, szabályok, szokások a biztonságos tájékozódás eszközei lehetnek az életben. A megtorló büntetés (erőszak) rossz, a pedagógiai büntetés mint negatív megerősítés elengedhetetlen. A „szeretetmegvonással” való büntetés helytelen, az érveléssel nevelés elengedhetetlen, az „erőt bizonyító” eljárások közül az erőszakot jelentő büntetés megengedhetetlen.

És még egy utolsó megjegyzés: A szelídség nem gyengeség, hanem erő, amely épít és nem rombol. Ne féljünk hát a szelíd, de határozott neveléstől!